

РЕЛІГІЯ У ВИМІРАХ ПОВСЯКДЕННОСТІ

Ю. Г. Борейко

кандидат історичних наук, доцент, кафедра релігієзнавства,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
borejko71@mail.ru

Анотація

Юрій Борейко. Релігія та виміри повсякденності. В статті розглядається всекіднєвнє життя як інтерсуб'єктивний простір суспільної взаємодії, у якому відбувається ідентифікація індивідів, спільнот та інституцій на основі відтворення форм їхньої соціальності, специфіки комунікативних практик та засвоєння релігійного досвіду. Доводиться, що основними структурами повсякденності релігійного життя є ментальний зріз буденної релігійної свідомості, конкретні релігійні практики, релігійний досвід, той чи інший тип релігійної комунікації, релігійні стереотипи, а безперервні зміни повсякденності, модифікація її головних структур детерміновані також і процесами сучасної соціальної і технічної трансформації суспільства.

Ключові думи: структури повсякденності; релігія; віруючий індивід; релігійна громада

Анотація

Юрій Борейко. Релігія у вимірах повсякденності. В статті розглядається всекіднєвнє життя як інтерсуб'єктивний простір суспільної взаємодії, у якому відбувається ідентифікація індивідів, спільнот та інституцій на основі відтворення форм їхньої соціальності, специфіки комунікативних практик та засвоєння релігійного досвіду. Доводиться, що основними структурами повсякденності релігійного життя є ментальний зріз буденної релігійної свідомості, конкретні релігійні практики, релігійний досвід, той чи інший тип релігійної комунікації, релігійні стереотипи, а безперервні зміни повсякденності, модифікація її головних структур детерміновані також і процесами сучасної соціальної і технічної трансформації суспільства.

Ключові слова: структури повсякденності; релігія; віруючий індивід; релігійна громада

Abstract

Yuri Boreyko. Religion in everyday life dimensions. The article deals with the daily religious life as an inter-subjective space of social interaction, in which the identification of individuals, communities and institutions happens on the basis of recreating forms of sociality, the specifics of communicative practices and assimilation of religious experience. It is proved that the basic structures of everyday religious life is a mental section of ordinary religious consciousness, the specific religious practices, religious experience, a particular type of religious communication, religious stereotypes, while the continuous changes of everyday life, the modification of its main structures are determined also by the processes of modern social and technological transformation of society

Keywords: structures of everyday life; religion; the individual believer; the religious community

Постановка проблеми. Цивілізаційні виклики сьогодення актуалізують пошуки духовно-ціннісних основ буття, сприяють активізації впливу релігійного чинника на повсякденне існування людей. Водночас, у сучасних умовах інститут церкви часто демонструє й відірваність від повсякденного життя, неспроможність запропонувати ті форми легітимізації релігійності, які б відтворювали духовні прагнення вірян. З іншого боку, індивідуалізація релігійного життя зумовлює й переконання у тому, що усвідомлення належності до певної релігії чи конфесії не завжди означає прийняття усіх декларованих ними релігійних приписів. У цьому контексті особливої ваги набувають подальші дослідження сфери повсякденного існування віруючої людини як сфери буття релігії в суспільстві загалом.

Феномен повсякденності є і були предметом наукових праць учених різної спеціалізації, зокрема, О. Агаджаняна, Л. Астахової, П. Бергера, С. Боголюбової, М. Бубера, П. Бурдье, Л. Вітгенштейна, Ю. Габермаса, М. Гайдегера, В. Гараджі, Г. Гарфінкеля, І. Гофмана, Е. Гуссерля, У. Джемса, Е. Дюркгейма, У. Еко, М. Еліаде, О. Забіяко, І. Касавіна, О. Крилова, В. Лелеко, Ю. Лотмана, Т. Лукмана, Н. Лумана, Д. Міда, І. Полякової, Л. Савченко, А. Шюца, К. Ясперса тощо. Різноманітні проблеми, пов'язані з повсякденністю, різноаспектно досліджують українські вчені І. Карпенко, А. Колодний, А. Лустенко, О. Недавня, І. Папаяні, О. Саган, Л. Филипович, М. Черенков, Ю. Чорноморець, В. Шевченко. Оскільки більш детального вивчення потребують питання ролі релігії в повсякденному житті людини, мета статті полягає у визначенні специфіки буденного релігійного життя у різноманітності його структур та форм вияву.

Виклад основного матеріалу. Як одноманітна соціальна реальність повсякденність, з одного боку, є реальністю, що постійно повторюється, має власні закони та принципи розвитку, а, з іншого боку – і трансформується під впливом щоденних змін. У сучасних дослідженнях повсякденності особливе місце посідає пошук її структурних елементів, які в спробах фіксації сутності повсякденності, переплетення її різноманітних порядків, вчені називають константами, категоріями, дефініціями, детермінантами, фундаментальними одиницями. Очевидно, що дослідження повсякденності, зокрема повсякденності релігійного життя, можливе як з'ясування сутнісних характеристик її структур та взаємозв'язків між ними.

Незважаючи на очевидність буттєвих структур повсякденності – спілкування, житла, речей, повсякденного знання, мови, звичок, щоденної поведінки тощо – визначення смислових координат повсякденного життя постає складним завданням, що неоднозначно трактується в дослідницькому середовищі. Так, виокремивши три рівні історичного буття – побутово-політичний, соціально-економічний та природно-географічний, Ф. Бродель вважав, що вони містять повсякденно-побутову складову. Компоненти соціально-економічного рівня, до яких Ф. Бродель відносить умови життя, трудову діяльність, потреби в житлі, харчуванні, одязі, лікуванні та можливості їхнього задоволення, вчений назвав "структурами повсякденності" (Бродель, 2007).

На думку дослідників, структури повсякденності – це те, що вбудоване в буденність, має безпосереднє відношення до влаштування та вкорінення людини в бутті. На динаміку змін у побуті, буденність та спосіб життя можуть впливати і цивілізаційні зрушення. Проте структури повсякденності, за якими приховуються й більш глибокі пласти людського життя, не зникають, залишаючись останньою фортецею навіть в періоди криз. Структури повсякденності не протистоять елітарній культурі, мистецтву, науці, вони виникають та формуються у відповідності до усталених та узвичаєних правил і норм існування. Структури повсякденності зазвичай витримують й навантаження, й тиск інноваційних зрушень у випадку виникнення та зростання нових структур подібно до того, як живий організм відновлює свої клітини і протягом певного часу цілковито оновлюється (Карпенко, 2009, с. 61 – 62).

Елементами повсякденності, що конституують її як особливу форму реальності, А. Шюц вважав трудову діяльність; еросе природної установки, тобто утримання від будь-якого

сумніву щодо існування зовнішнього світу та щодо того, що цей світ може бути не таким, яким він постає перед індивідом; напружене ставлення до життя; специфічне сприйняття часу, тобто, при звичаєння до циклічності часу трудових ритмів; особистісну визначеність індивіда, що бере участь у повсякденності діяльності; особливу форму соціальності, тобто, інтерсуб'єктивно структурований і типізований світ соціальної дії та комунікації. У повсякденності він вбачав світ самоочевидності, який кожний індивід поділяє з іншими та відтворює за звичкою у стабільних ситуаціях. Повсякденність як сфера широких значень, на його думку, є феноменом, що взаємодіє зі спеціалізованими сферами, які є областю кінцевих значень, створюючи разом з ними і великий запас знань, необхідний для постійного відтворення суспільства (Шюц, 1988).

Структурними елементами повсякденності вчені вважають її різноманітні сфери (побут, праця, дозвілля), рівні повсякденності (здоровий глузд, функціональну і сутнісну раціональність), а також потреби, здібності, свідомість, та різні види діяльності, її темпоральні і просторові виміри. Першорядною за значимістю складовою повсякденного життя особистості є її трудова діяльність, яка забирає значну частину часу щодня, підтримує потенційні спроможності людини, забезпечуючи матеріальну складову її існування. Натомість сфера дозвілля сприймається як своєрідна бездіяльність, як час, який людина проводить у формі пасивного відпочинку, спрямованого на відновлення фізичних та моральних сил. Дозвілля ототожнюється також зі святами, які, незважаючи на їх регулярність та ритуалізований характер, часто виключаються з повсякденного життя. Визначальною частиною повсякденності є професійна діяльність, що впливає на діяльність людини в побутових умовах та своєрідність відпочинку. Комплексний аналіз вказаних елементів дає цілісне уявлення про феномен повсякденності (Полякова, 2011, с. 23 – 24).

В наукових дослідженнях повсякденність подеколи розглядається і як структурно-функціональна характеристика, що включає діяльність, мислення, цілепокладання, виникнення та перебіг яких відбувається в актуальному соціально-індивідуальному часі та просторі. За повсякденністю приховані й певні механізми трансформації особистості, що формують поле взаємодії індивіда та соціуму. Подеколи повсякденність розглядають і як багатовимірний і складний об'єкт, що постійно розвивається, залучаючи у себе нові форми реальності та соціальні зміни. Стверджується і те, що предметного вираження та інституційності структури повсякденності набувають у різних видах соціальної практики. Відтак повсякденність й визначається як така, що охоплює діяльність, мислення і навіть цілепокладання, ілюзії та фантазії, які виникають "тут і зараз у суспільстві" (Савченко, 2001).

Як бачимо, дослідницькі підходи щодо вивчення структур повсякденності засвідчують різне розуміння цього феномена. Утім, аналіз наукових позицій та стратегій в осмисленні повсякденності надає можливість зробити й відповідні екстраполяції на повсякденне життя віруючої людини. Виявлення характеристик повсякденності релігійного життя у соціальному середовищі, яке забезпечує соціалізацію особи, визначає систему взаємовідносин людей, контролює їхні поведінкові установки, надає підстави вважати і релігійну повсякденність сферою, яка детермінує функціонування буденної свідомості, відомих практик і комунікацій у релігійній громаді та приватній екзистенції віруючого індивіда.

Мабуть можна сказати і те, що певні структури повсякденності пов'язані з процесами самоідентифікації віруючого індивіда, на яку безумовно впливає і його перебування, і специфіка комунікації у межах релігійної громади з її системою цінностей та взаємозв'язків соціального характеру.

Інтерпретація повсякденного життя як інтерсуб'єктивного простору можливого ствердження ідентичності, пов'язаного з системою соціальних взаємовідносин, у якій віруючий індивід та релігійні спільноти і інституції самовизначаються та легітимізуються, надає підстави

вважати, що основними структурами повсякденного релігійного життя індивіда можна вважати ментальний зріз буденної релігійної свідомості, релігійні практики, релігійний досвід, релігійну комунікацію, релігійні стереотипи. Оцінювання і відтворення структур повсякденності віруючої людини з позицій самовизначення відбувається в буденній свідомості та в процесі повсякденних практик, завдяки чому релігійна ідентичність постає одним із чинників соціалізації особи.

На усвідомлення індивідом належності до релігійної спільноти істотно впливають релігійні стереотипи, які перетворюють суб'єктивне сприйняття релігії чи конфесії на імператив для всіх її послідовників. Релігійні стереотипи реалізуються в мисленні, ритуалах, поведінці, жестах, міміці, мові представників певної релігійної спільноти. Залучення індивіда до релігійної традиції та ритуалів забезпечує відтворення й релігійних стереотипів та поведінки в контексті повсякденного існування. Стереотипи формуються й під впливом неусвідомленого колективного сприйняття реальності, й під впливом засвоєння інформації соціокультурним середовищем.

Зв'язок релігійних стереотипів з архетипами, міфами, забобонами, марновірством загалом засвідчує істотну роль ментального сегмента повсякденності віруючої людини. За допомогою створення вторинних смислів певною мірою реконструюється міфологічний зміст повір'їв, яким притаманна здатність до оновлення в умовах нових реалій. Повір'я мають багато спільного зі стереотипами, проте на відміну від них характеризуються об'єктивною значущістю, відкритістю, у той час, як стереотипи здебільшого функціонують на рівні прихованих утворень у середовищі "своїх". У релігійній повсякденності традиційні міфологічні структури можуть виконувати роль реалізації потягу людини до консерватизму і традиційності.

Повсякденні релігійні практики, з одного боку, є складовою соціальних взаємовідносин, з іншого – об'єктивацією релігійного досвіду крізь призму належності до конкретного віросповідання. Релігійні практики відбивають розуміння віруючим індивідом об'єктів надприродного світу, яке формується і завдяки соціальному досвіду, інтерсуб'єктивній взаємодії, переживанню трансцендентної реальності. Інтерпретація релігійного досвіду як індикатора належності індивіда до певного конфесійного середовища забезпечує дослідження релігійних практик не лише як відображення релігійного досвіду, але й способу його адаптації та символізації, засобу включення трансцендентної реальності в контекст повсякденності, що забезпечується шляхом релігійного навернення.

Особливо важливою є функція повсякденності як регулятора комунікативних відносин, оскільки вона постає основою певних комунікацій та інтеракцій. Коректне вживання мови означає визнання еквівалентності повсякденності та життєвих практик, комунікацій, що вимагають визначення у ставленні до інших людей (Боголюбова, 2011, с. 18). В умовах повсякденності суб'єкти комунікації спрямовані на пошук можливостей для досягнення взаєморозуміння в рамках процесу комунікації, збереження та захист життєвого світу кожного індивіда. Важливе значення мають і такі фактори як перебування індивіда у складі певної група-носія мови, ставлення індивіда до такої групи, ставлення групи до інших груп, динаміка всередині групи (Касавін, Щавелєв, 2004).

Таким чином, повсякденність віруючої людини постає сукупністю досвіду, уявлень, поведінки, цінностей, що відображають погляди членів релігійної спільноти. За визначенням К. Елбакян, релігійну повсякденність складають щодня підтримувана на рівні буденної свідомості релігійна віра, яка ґрунтується на особистому релігійному досвіді, а також релігійні практики, символи, моделі поведінки, релігійні уявлення і оцінки дійсності, які відображають цю віру (Елбакян, 2013).

В сучасному суспільстві перетворень зазнають усі сфери повсякденності, її структура і соціальні функції, проте найбільше це стосується власне життєвого простору, комунікативного середовища, темпоральності. Трансформація темпоральності має і свої особливості, адже тоді

як одні індивіди вільно оперують часом, інші живуть в умовах циклічного часу природних ритмів або лінійного часу індустріальної доби. Натомість соціальний простір має важливе значення у формуванні картини світу, що втілена в міфах, відображена в системі релігійних уявлень, відтворюється в обрядах і ритуалах, закріплена в мові, матеріалізована в плануванні людських поселень та організації внутрішнього простору житла. Освоєння простору передбачає участь у його структуризації, головним елементом якої є побудова соціальних взаємодій, що передбачає використання комунікативних, знакових, смислових соціокодів (Лелеко, 20).

Висновки. Таким чином, можна сказати, що повсякденність існування віруючої людини має свою специфіку. Основу свідомості цієї людини формують уявлення, стереотипи і норми, які відрізняються від типового взірця повсякденного існування людей, які не належать до релігійних громад. Зокрема, така свідомість через молитовну практику та специфічну комунікацію у певних випадках може розглядатися і у якості синтезу соціального і трансцендентного світів, і, водночас, у якості сфери об'єктивації релігійного досвіду. Повсякденність віруючої людини може містити і елементи відсторонення від поцейбічного життя, орієнтації на трансцендентну реальність, специфічне розуміння просторово-часової перспективи. У просторі повсякденного життя віруюча особа може надавати й сакрального змісту подіям, явищам і процесам, які не інтерпретуються подібним чином у нерелігійному середовищі. Підґрунтям формування та відтворення структур повсякденності релігійної людини є буденна свідомість і практики, розгортання яких відбувається в контексті взаємовідносин у релігійній громаді. Зміни в основних структурах релігійної повсякденності детерміновані також і процесами сучасної соціальної та технічної трансформації функціонування суспільства.

Література та посилання

- Боголюбова, С. Н. (2011), *Повседневность: пространство социальной идентичности: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философских наук (специальность 09.00.11., социальная философия)*, Южный федеральный университет, Ростов-на-Дону, 2011, 37 с.
- Бродель, Ф. (2007), *Структуры повседневности: возможное и невозможное, Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV – XVIII вв. В 3-х т., Т. 1*, Весь мир, Москва, 592 с.
- Карпенко, І. В. (2009), "Філософія і світ повсякденності", *Філософські обрії: наук.-теорет. часопис*, Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Київ; Полтава, Вип. 22, с. 59-71.
- Касавин, І. Т., Щавелев, С. П. (2004), "Анализ повседневности" [Электронный ресурс]. Режим доступа (29.03.2016): <http://do.gendocs.ru/docs/index-78652.html>
- Лелеко, В. Д. (2002), *Пространство повседневности в европейской культуре*, Санкт-Петербургский государственный университет культуры и искусств, Санкт-Петербург, 320 с.
- Полякова, И. П. (2011), *Повседневность в социально-философском контексте: теоретико-методологический анализ: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философских наук (специальность 09.00.11., социальная философия)*, Московский государственный технический университет имени Н. Э. Баумана, Москва, 2011, 46 с.
- Савченко, Л. А. (2001), *Повседневность: методология исследования, современная социальная реальность и практика (социально-философский анализ): автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философских наук (специальность 09.00.11., социальная философия)*, Ростовский

- государственный университет, Ростов-на-Дону, 2001, 67 с.
- Шюц, А. (1988), "Структура повседневного мышления", *Социологические исследования*, № 2, с. 129-137.
- Элбакян, Е. (2013), "Повседневность религии или религия повседневности?" [Электронный ресурс]. Режим доступа (29.03.2016): <http://religiopolis.org/religiovedenie/5985-povsednevnost-religii-ili-religija-povsednevnosti.html>

References

- Bogolyubova S.N. (2011), *Everyday life: a space of social identity*: Author's thesis [*Povsednevnost: prostranstvo sotsialnoy identichnosti*, avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni doktora filosofskikh nauk (spetsialnost' 09.00.11., sotsialnaya filosofiya)], South Federal University, Rostov-on-Don, 37 p. [in Russian]
- Braudel, F. (2007), *The structures of everyday life: the possible and the impossible, Material Civilization, economy and capitalism XV – XVIII centuries. In 3 Vols.* [*Struktury povsednevnosti: vozmozhnoe i nevozmozhnoe, Material'naya tsivilizatsiya, ekonomika i kapitalizm XV – XVIII vv. V 3-kh t.*], Vol.1, The Whole World, Moscow, 592 p. [in Russian]
- Elbakyan, E. (2013), "Everyday life of religion or the religion of everyday life?" ["Povsednevnost religii ili religiya povsednevnosti?"], viewed 29 March 2016, available at: <http://religiopolis.org/religiovedenie/5985-povsednevnost-religii-ili-religija-povsednevnosti.html>. [in Russian]
- Karpenko, I. V. (2009), "Philosophy and the world of everyday life" ["Filosofia i svit povsiakdennosti"], *Philosophical horizons: scientific and theoretical journal*, Korolenko Poltava State Pedagogical University, Kyiv; Poltava, Issue No. 22, pp. 59-71. [in Ukrainian]
- Kasavin, I. T., Schavelev, S. P. (2004), "Analysis of everyday life" ["Analiz povsednevnosti"], viewed 29 March 2016, available at: <http://do.gendocs.ru/docs/index-78652.html> [in Russian]
- Leleko, V. D. (2002), *The space of everyday life in the European culture* [*Prostranstvo povsednevnosti v evropeyskoy kulture*], St. Petersburg State University of Culture and Arts, St. Petersburg, 320 p. [in Russian]
- Polyakova, I. P. (2011), *Everyday life in the social and philosophical context: theoretical and methodological analysis: Author's thesis* [*Povsednevnost v sotsialno-filosofskom kontekste: teoretiko-metodologicheskii analiz*, avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni doktora filosofskikh nauk (spetsialnost 09.00.11., sotsialnaya filosofiya)], Bauman Moscow State Technical University, Moscow, 46 p. [in Russian]
- Savchenko, L. A. (2001), *Everyday life: research methodology, modern social reality and practice (social-philosophical analysis): Author's thesis* [*Povsednevnost: metodologiya issledovaniya, sovremennaya sotsialnaya realnost i praktika (sotsialno-filosofskiy analiz*, avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni doktora filosofskikh nauk (spetsialnost 09.00.11., sotsialnaya filosofiya)], Rostov State University, Rostov-on-Don, 67 p. [in Russian]
- Schutz, A. (1988), "The structure of everyday thinking" ["Struktura povsednevnogo myshleniya"], *Sotsiologicheskie issledovaniya*, *Sociological Studies*, No. 2, pp. 129 – 137. [in Russian]

© Юрій Григорович Борейко